

**МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ УКРАЇНИ**

ІГНАТЕНКО ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 323.3-058.13:314.117.3

ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УМОВАХ ЗМІН

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економіки та менеджменту ДВНЗ «Університет банківської справи» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Кравченко Ірина Семенівна,
ДВНЗ «Університет банківської справи»
МОН України,
професор кафедри економіки та менеджменту

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Петрова Ірина Леонідівна,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
МОН України,
завідувач кафедри маркетингу та
поведінкової економіки

кандидат економічних наук, старший науковий
співробітник

Черенько Людмила Миколаївна,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України,
завідувач сектору досліджень рівня
життя населення відділу моделювання
соціально-економічних процесів і структур

Захист дисертації відбудеться *«20» грудня 2018 р. об 11.00* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.891.01 в Інституті підготовки кадрів державної служби зайнятості України за адресою: 03038, м. Київ, вул. Нововокзальна, 17, ауд. 201.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України за адресою: 03038, м. Київ, вул. Нововокзальна, 17, ауд. 302.

Автореферат розісланий *«19» листопада 2018 р.*

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б. М. Щукін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Питання формування середнього класу набули актуальності у світлі значних економічних, соціальних та політичних змін, які відбулися за останні роки в Україні. Глибока і тривала економічна криза зумовила появу істотних соціальних проблем – зниження рівня доходів та погіршення якості життя населення, появу різноманітних форм соціальної пасивності, негативні зрушення в соціальній структурі суспільства.

У цьому контексті зростає роль середнього класу, який є основою суспільства в розвинутих країнах, виступає одним із основних виробників і споживачів матеріальних благ, податковим донором, внутрішнім інвестором економіки, провідником інноваційних форм економічної діяльності, носієм духовних і соціальних цінностей. Проте в Україні, під впливом змін, частка середнього класу невпинно знижується. Це потребує пошуку й розробки дієвих механізмів та інструментів політики формування середнього класу, яка б враховувала неоднозначний і різноплановий вплив змін на цей процес.

Теоретичною основою вивчення питань стратифікації суспільства та виокремлення прошарку «середній клас» є напрацювання таких мислителів і дослідників, як Аристотель, Платон, М. Вебер, П. Сорокін, Г. Ділігенський. Аналізу причин нерівності в суспільстві, факторів впливу на формування середнього класу та пошуку напрямів збільшення його чисельності в Україні присвячені праці таких учених, як О. Александрова, О. Андронік, В. Баліцька, В. Близнюк, О. Васильєв, Д. Василюк, М. Вінчук, О. Герасименко, О. Задоренко, В. Козьма, А. Колот, І. Курило, О. Коляда, О. Красота, О. Крикун, О. Кролевець, Е. Лібанова, Т. Лучко, Н. Мороз, Г. Рекурн, Л. Семів, В. Смаглюк, С. Цимбалюк, Л. Черенько. Суттєвий внесок у визначення впливу змін на ринку праці на формування середнього класу належить таким науковцям, як О. Грішнова, С. Калініна, С. Кожем'якіна, Т. Костишина, І. Кравченко, Л. Лісогор, Ю. Маршавін, В. Надрага, І. Петрова, М. Руженський, М. Семикіна, Л. Фокас, А. Черкасов, Л. Шаульська. Вченими проаналізовано чинники впливу на процеси розвитку середнього класу, напрями політики формування середнього класу, її механізми та інструменти. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, актуальним залишається питання розроблення концептуальних засад політики формування середнього класу в умовах змін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження, результати яких відображені в дисертації, виконувались у рамках науково-дослідних тем ДВНЗ «Університет банківської справи»: «Соціально-економічні проблеми в освіті та науці» (номер державної реєстрації 0115U002683), в межах якої автором проаналізовано підходи до вибору критеріїв ідентифікації середнього класу, досліджено функції середнього класу, і «Механізми забезпечення ефективності та конкурентоспроможності банківської системи та економіки» (номер державної реєстрації 0117U006227), у процесі виконання якої автором здійснено аналіз впливу доходів населення від власності на формування середнього класу в Україні та розроблено пріоритетні напрями чисельного зростання класу власників.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення концептуальних засад політики формування середнього класу та обґрунтування науково-практичних рекомендацій і напрямів збільшення частки середнього класу в структурі суспільства України в умовах змін.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- узагальнити теоретичні основи дослідження процесів формування середнього класу;
- розкрити методологічні засади дослідження сутності змін в контексті їх впливу на процеси формування середнього класу;
- розвинути організаційно-економічні засади політики формування середнього класу;
- здійснити аналіз впливу змін в економіці та українському суспільстві на динаміку формування середнього класу;
- дослідити інституційні зміни в державі як чинники формування середнього класу;
- здійснити оцінку політики формування середнього класу в соціо-гуманітарній сфері в умовах глобалізаційних змін;
- розробити концептуальні засади політики формування середнього класу в Україні в умовах змін;
- обґрунтувати напрями забезпечення зайнятості та підвищення доходів населення в контексті формування середнього класу;
- розробити науково-практичні рекомендації щодо формування соціо-гуманітарних передумов становлення середнього класу в умовах змін.

Об'єкт дослідження – процеси формування середнього класу в Україні в умовах змін.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних засад, методичних і науково-прикладних аспектів формування середнього класу в Україні в умовах змін.

Методи дослідження. Реалізація завдань дослідження здійснювалася шляхом використання комплексу взаємодоповнюючих загальнонаукових і спеціальних методів. Фундаментальна методологія, застосована в дисертаційному дослідженні, включає: діалектичний підхід, об'єктивістський, конструктивний та системний підходи. *Діалектичний підхід* дав змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки при аналізі факторів впливу на проблему формування середнього класу; *об'єктивістський та конструктивний підходи* застосовані при вивченні понятійного апарату дослідження; *системний підхід* дозволив розкрити сутність і завдання політики формування середнього класу. У роботі використано спеціальні методи дослідження: *категоріальний аналіз* – для визначення базових понять дисертаційної роботи; *статистичний аналіз* – при оцінці сучасного стану політики формування середнього класу в Україні; *структурно-функціональний аналіз* – при аналізі функцій середнього класу; *логічний та історичний методи* – при здійсненні оцінки політики формування середнього класу на різних етапах розвитку держави; *регресійно-кореляційний аналіз* – для виявлення тісноти зв'язку між макроекономічними показниками при обґрунтуванні напрямів підвищення доходів населення;

компаративний аналіз – для узагальнення результатів соціологічних досліджень та розгляду сучасних тенденцій формування середнього класу.

В якості *інформаційної бази* дослідження використано дані Державної служби статистики України, результати соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України та Центру Разумкова, матеріали науково-практичних конференцій та щорічних парламентських слухань, присвячених проблемі формування середнього класу, нормативно-правові акти, що визначають правові, економічні та організаційні засади створення передумов для формування та становлення середнього класу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному дослідженні середнього класу та науковому обґрунтуванні теоретико-методичних і науково-практичних засад політики його формування в умовах змін. Основні положення, які визначають наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- запропоновано концептуально-системологічні засади політики формування та розвитку середнього класу в Україні із розробленням структурно-логічної схеми вирішення проблеми його низької частки в соціальній структурі суспільства (ідентифікація факторів впливу за результатами проведеної періодизації трансформаційних змін; визначення суб'єктів та їх функцій; розроблення стратегії; обґрунтування напрямів, інструментів та принципів політики формування середнього класу), що дозволить забезпечити позитивну динаміку становлення середнього класу в умовах змін;

удосконалено:

- класифікацію функцій середнього класу, в якій, на відміну від існуючих, виокремлено шість основних груп: економічну (формування споживчого попиту, наповнення державного та місцевих бюджетів, інвестування економіки, забезпечення інноваційного процесу); стабілізаційну (підтримка сталого розвитку та соціального порядку); адаптаційну (здатність пристосовуватись до умов суспільної трансформації та можливість самореалізації у періоди нестабільності); соціальну (вплив на діяльність органів державної влади через інститути громадянського суспільства); освітньо-інтелектуальну (прагнення до саморозвитку; виробництво і розповсюдження знань та інформації); ідеологічну (трансляція норм поведінки в соціальний простір; поширення духовних та соціальних цінностей), що дозволяє уточнити зміст поняття середнього класу та окреслити стратегічні орієнтири політики формування середнього класу в умовах змін;

- систематизацію передумов формування і розвитку середнього класу із виділенням трьох груп чинників: економічні (високий рівень добробуту суспільства, продуктивна зайнятість населення, сприятливі умови для розвитку бізнесу, захищеність прав власності, розвинений фінансовий ринок); соціальні (доступність та якість освіти, затребуваність висококваліфікованої праці, розвиток науково-технічної та інноваційної сфери, наявність широкої інформаційної мережі); політико-правові (стабільність політичної системи, розвиток демократичних інститутів, наявність громадянського суспільства,

рівень правової свідомості громадян), що дало можливість сформулювати пріоритетні завдання політики формування середнього класу;

набули подальшого розвитку:

- трактування поняття «середній клас», який, на відміну від існуючого, розглядається як соціальна група, що посідає серединну позицію в соціальній структурі суспільства і включає населення, яке має достатній рівень доходів, вищу або середню спеціальну освіту, належний статус у суспільстві, зацікавлене в підтримці соціального порядку та стабільності, здатне адаптуватись до впливу змін і суб'єктивно ідентифікує себе із середнім класом;

- змістовне наповнення поняття «політика формування середнього класу», яку, на відміну від поширених трактувань, запропоновано розуміти як діяльність держави, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства із визначення законодавчо закріплених цілей, розроблення й реалізації управлінських заходів, рішень та дій щодо досягнення обраних пріоритетів формування середнього класу в структурі суспільства;

- змістовно-кількісні ознаки ідентифікації середнього класу, а саме: наявна система критеріїв належності населення до середнього класу класифікована за трьома групами (економічні, освітньо-професійні та соціально-психологічні критерії) й доповнена такими критеріями, як наявність дискреційного доходу; інноваційність робочого місця; рівень використання ІТ-технологій, що дозволить забезпечити об'єктивність визначення частки середнього класу;

- науково-практичні рекомендації і напрями щодо збільшення частки середнього класу в Україні в умовах змін, зокрема за такими пріоритетами: створення умов для активізації продуктивної зайнятості та підвищення доходів населення; сприяння розвитку підприємництва; формування класу власників; забезпечення якості та доступності вищої освіти; удосконалення системи фінансування науки, розвиток національної інноваційної системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні науково-практичних рекомендацій та окресленні конкретних напрямів політики формування середнього класу, які можуть стати основою для підготовки законодавчих актів, соціальних проектів, а також бути використаними в навчальному процесі. Викладені в дисертації пропозиції щодо включення до множини ознак належності до середнього класу такого критерію, як наявність дискреційного доходу домогосподарства, мають практичне значення для роботи Департаменту обстежень домогосподарств Державної служби статистики України (довідка № 07.1-04/57-18 від 22.05.2018 р.). Результати дослідження мають практичне значення і впроваджені в діяльність Боярської міської ради Києво-Святошинського району Київської області щодо створення умов для розвитку малого бізнесу, активізації зайнятості та підвищення доходів населення (довідка № 02-10/1241 від 26.05.2018 р.). Основні результати дисертаційного дослідження щодо активізації зайнятості населення у контексті формування середнього класу були використані кафедрою управління персоналом та економіки праці Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України при розробці та викладанні навчального курсу «Ринок

праці» (довідка № 262/01/18 від 27.04.2018 р.). Обґрунтовані в дисертації напрями політики формування середнього класу, пропозиції щодо удосконалення методичного інструментарію оцінювання середнього класу та активізації зайнятості населення використані у навчальному процесі ДВНЗ «Університет банківської справи» при викладанні навчальних дисциплін «Економіка праці та соціально-трудові відносини», «Управління людськими ресурсами» (довідка № 12-009/694 від 29.05.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною самостійною науковою працею, в якій на основі проведених досліджень отримано нові теоретичні, науково-методичні та прикладні результати щодо політики формування та збільшення частки середнього класу в українському суспільстві. Усі наукові положення та результати отримано автором самостійно. З наукової праці, опублікованої в співавторстві, в роботі використані лише ті ідеї та положення, які є результатом власних досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовані й отримали позитивну оцінку на 8 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри» (Київ, 2015 р.; 2016 р.); «Економіко-правові виклики 2016 року» (Львів, 2016 р.); «Формування сучасного економічного простору: переваги, ризики, механізми реалізації (Тбілісі, 2016 р.); «Проблеми забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи» (Київ, 2016 р.); «Наукові економічні дослідження: теорії та пропозиції» (Запоріжжя, 2017 р.); «Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки» (Київ, 2017 р.); «Проблеми забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи та економіки» (Київ, 2017 р.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження опубліковано у 15 наукових працях загальним обсягом 5,7 друк.арк., з яких особисто автору належить 5,3 друк.арк., у тому числі: 5 статей – у наукових фахових виданнях України (з яких 2 статті – у наукових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз); 8 публікацій апробаційного характеру; 1 розділ у колективній монографії; 1 публікація в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг основного тексту – 180 сторінок. Робота включає 20 таблиць на 25 сторінках, 25 рисунків на 25 сторінках, 8 додатків на 21 сторінці, анотації на 12 сторінках. Список використаних джерел налічує 219 найменувань на 24 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади формування середнього класу в умовах змін**» узагальнено теоретичні основи становлення середнього класу, розкрито методологічні засади дослідження сутності змін в контексті їх впливу на процеси формування середнього класу та розвинуто організаційно-економічні засади політики його формування.

За результатами проведеного дослідження категорію «середній клас» запропоновано розуміти як соціальну групу, що посідає серединну позицію в соціальній структурі суспільства і включає населення, яке має достатній рівень доходів, вищу або середню спеціальну освіту, належний статус у суспільстві, зацікавлене у підтримці соціального порядку та стабільності, здатне адаптуватись до впливу змін і суб'єктивно ідентифікує себе із середнім класом.

Аналіз суб'єктивного та об'єктивного підходів до ідентифікації середнього класу дав можливість зробити висновок про відсутність у сучасній науковій думці однозначного підходу до формування ознак належності до середнього класу. Крім того, не за всіма «класичними» критеріями ідентифікації можна зробити однозначні висновки. Автором класифіковано критерії ідентифікації за трьома групами: економічні, освітньо-професійні та соціально-психологічні. Запропоновано включити до цього переліку такі критерії, як наявність дискреційного доходу (група економічних критеріїв), інноваційність робочого місця та рівень використання ІТ-технологій (освітньо-професійні критерії).

Проведені узагальнення напрацювань провідних науковців дозволили удосконалити класифікацію функцій середнього класу в суспільстві із виділенням шести основних: економічної, стабілізаційної, адаптаційної, соціальної, освітньо-інтелектуальної та ідеологічної. На основі аналізу чинників впливу в роботі здійснено систематизацію передумов формування і розвитку середнього класу із виділенням трьох груп: економічні, соціальні та політико-правові передумови.

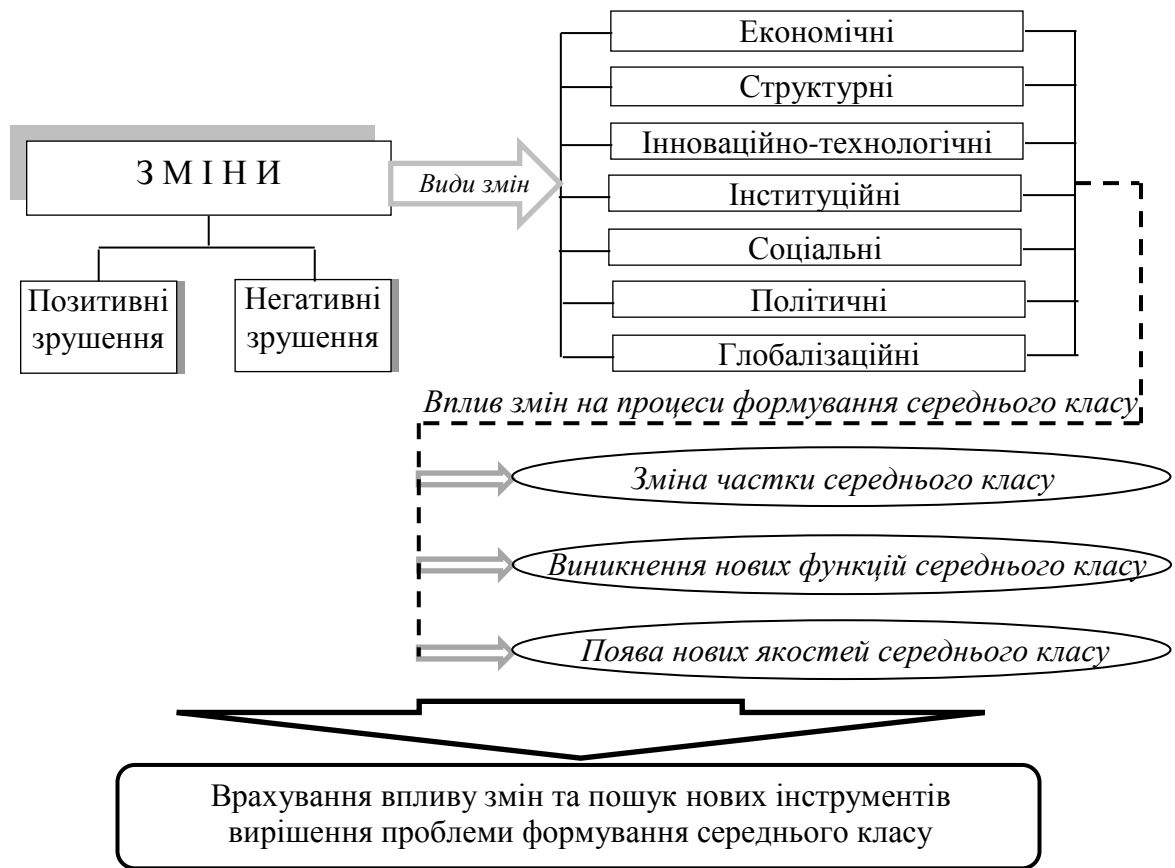
Виявлено, що на процеси формування середнього класу впливають різноманітні зміни (рис. 1). З'ясовано, що в результаті їх впливу змінюється частка середнього класу в структурі суспільства, виникають його нові функції та якості. Це актуалізує дослідження та розробку політики формування середнього класу саме в умовах змін, адже різні перехідні процеси радикально змінюють підходи до вироблення механізмів і важелів цієї політики.

У дисертації сформульовано авторське трактування політики формування середнього класу як діяльності держави, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства із визначення законодавчо закріплених цілей, розроблення й реалізації управлінських заходів, рішень та дій щодо досягнення обраних пріоритетів формування середнього класу в структурі суспільства.

Акцентовано увагу на синтезованому характері політики формування середнього класу, яка поєднує в якості підсистем політику доходів, політику зайнятості, політику підтримки підприємництва, політику формування класу власників та соціо-гуманітарну політику.

Визначені суб'єкти політики формування середнього класу: держава, органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства. Метою політики формування середнього класу є створення необхідних економічних, соціальних та правових передумов і гарантій для збільшення його частки та посилення ролі в суспільстві.

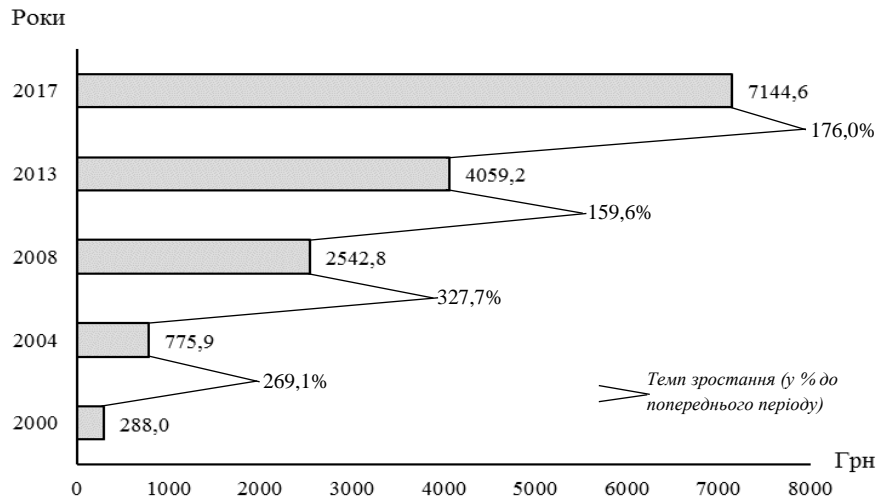
Рис. 1. Вплив змін на процеси формування середнього класу

Джерело: розроблено автором.

У другому розділі «Соціально-економічний аналіз процесів формування середнього класу в Україні в умовах змін» проведено аналіз впливу змін в економіці та українському суспільстві на динаміку формування середнього класу, досліджено інституційні зміни в державі як чинники становлення середнього класу, здійснено оцінку політики формування середнього класу в соціо-гуманітарній сфері в умовах глобалізаційних змін.

За результатами проведеної періодизації трансформаційних змін, що відбулися протягом 1991–2017 рр., виявлено, що вплив змін на процеси формування середнього класу в різні періоди проявлявся у динаміці реальних доходів та заощаджень населення; створенні класу власників; розвитку підприємництва як основи формування середнього класу; появи нових функцій середнього класу; підвищенні політичної активності громадян; розширенні можливості участі в управлінні державою. Зокрема, показовими щодо впливу змін на рівень життя населення є періоди 2000–2004 рр., 2004–2008 рр. та 2014–2017 рр.

Період 2000–2004 років характеризувався економічним зростанням, середньорічний приріст ВВП дорівнював 8,4% і був найвищим на європейському континенті. Середньомісячний грошовий дохід одного домогосподарства за ці роки збільшився в 2,7 рази (рис. 2). Соціальні зміни цього періоду проявилися в трансформації структури суспільства внаслідок появи класу власників.

Рис. 2. Середньомісячні грошові доходи у розрахунку на одне домогосподарство за період 2000–2017 рр., грн

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

У 2004–2008 рр. в Україні активно розпочалися процеси впровадження європейської соціально-орієнтованої моделі економіки, стали зростати соціальні видатки бюджету, що вплинуло на рівень доходів потенційних представників середнього класу. Середньомісячний грошовий дохід одного домогосподарства за цей період збільшився в 3,3 рази. Проте, з точки зору окремих експертів, надмірна динаміка соціальних видатків не корелювалася з динамікою економічного розвитку країни. Так, базисні темпи зростання соціальних допомог та інших одержаних населенням поточних трансфертів склали 331,1%, а темпи зростання ВВП – лише 274,7%. Отже, можна зробити висновок про те, що процес розширення соціальних програм у цей період відбувався більшою мірою під впливом політичних факторів, ніж спирався на економічні передумови.

Результатом фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. стало зменшення ВВП на 14,8%, зниження реальних доходів населення, підвищення рівня безробіття (табл. 1).

Таблиця 1

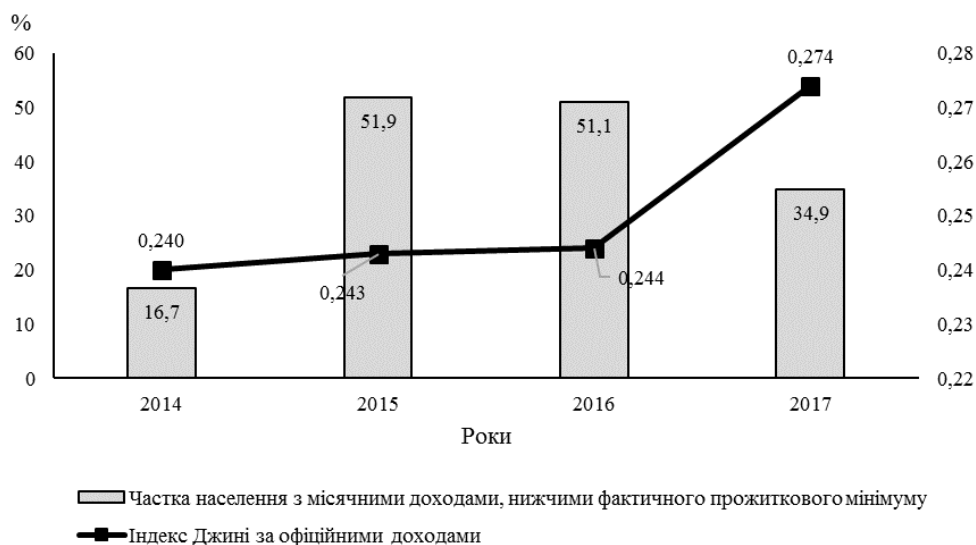
Рівень безробіття (за методологією МОП) в Україні за 2008–2017 рр.

Показники	Роки									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Безробітні працездатного віку, тис. осіб	1424,0	1956,6	1712,5	1660,9	1589,2	1510,3	1847,1	1654,0	1677,5	1697,3
Рівень безробіття у % до відповідної групи	6,9	9,6	8,9	8,7	8,2	7,8	9,7	9,5	9,7	9,9
Безробітні у віці 15–70 років, тис. осіб	1425,1	1958,8	1713,9	1661,9	1589,4	1510,4	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0
Рівень безробіття у % до відповідної групи	6,4	8,8	8,2	8,0	7,6	7,3	9,3	9,1	9,3	9,5

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Через різке скорочення вільних робочих місць у другому півріччі 2008 р., рівень безробіття у 2009 р. у групі населення працездатного віку зріс до 9,6%, а серед економічно активного населення 15–70 років – до 8,8%. Слід зауважити, що в 2017 р. ці показники становили відповідно 9,9% та 9,5%.

За період 2014–2017 рр. в українському суспільстві відбулося поглиблення майнового розшарування, диференціації доходів населення та зростання бідності (рис. 3).

Рис. 3. Диференціація доходів населення за період 2014–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

Зокрема, частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, нижчими від фактичного прожиткового мінімуму, у 2014 р. становила 16,7%, а у 2017 р. – 34,9%. Індекс Джині за період, що аналізується, збільшився із 0,24 до 0,274, що свідчить про поглиблення нерівності в доходах населення.

Отже, на основі проведеної періодизації трансформаційних змін в економіці та суспільстві України в дисертації охарактеризовано вплив цих змін на передумови формування середнього класу в країні. Проте об'єктивну чисельну оцінку цього впливу у вигляді зміни частки середнього класу в структурі суспільства на сьогодні важко здійснити внаслідок недосконалість критерію самоідентифікації, який є базовим при проведенні розрахунків.

За результатами різних соціологічних досліджень спостерігаються значні розбіжності. Зокрема, за даними опитувань, що проводяться Інститутом соціології НАН України, частка середнього класу знаходиться приблизно на однаковому рівні (близько 38%) протягом 2006–2016 рр. Науковці Центру Разумкова визначали «ядро» середнього класу – групу, яка найбільшою мірою відповідає уявленням про середній клас. У 2008 р. «ядро» середнього класу складало 17,6%, а у 2014 р. його частка знизилась до 14,0%. За даними опитувань Державної служби статистики України, частка середнього класу у 2011–2017 рр. становила менше 1% опитаних. Вчені Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, застосовуючи медіанний метод, обчислювали частку населення із середніми доходами, до цієї групи у 2007 р.

належало 17,4%, а у 2013 р. – 14% населення. Це дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення методики обчислення частки середнього класу із використанням об'єктивних критеріїв ідентифікації.

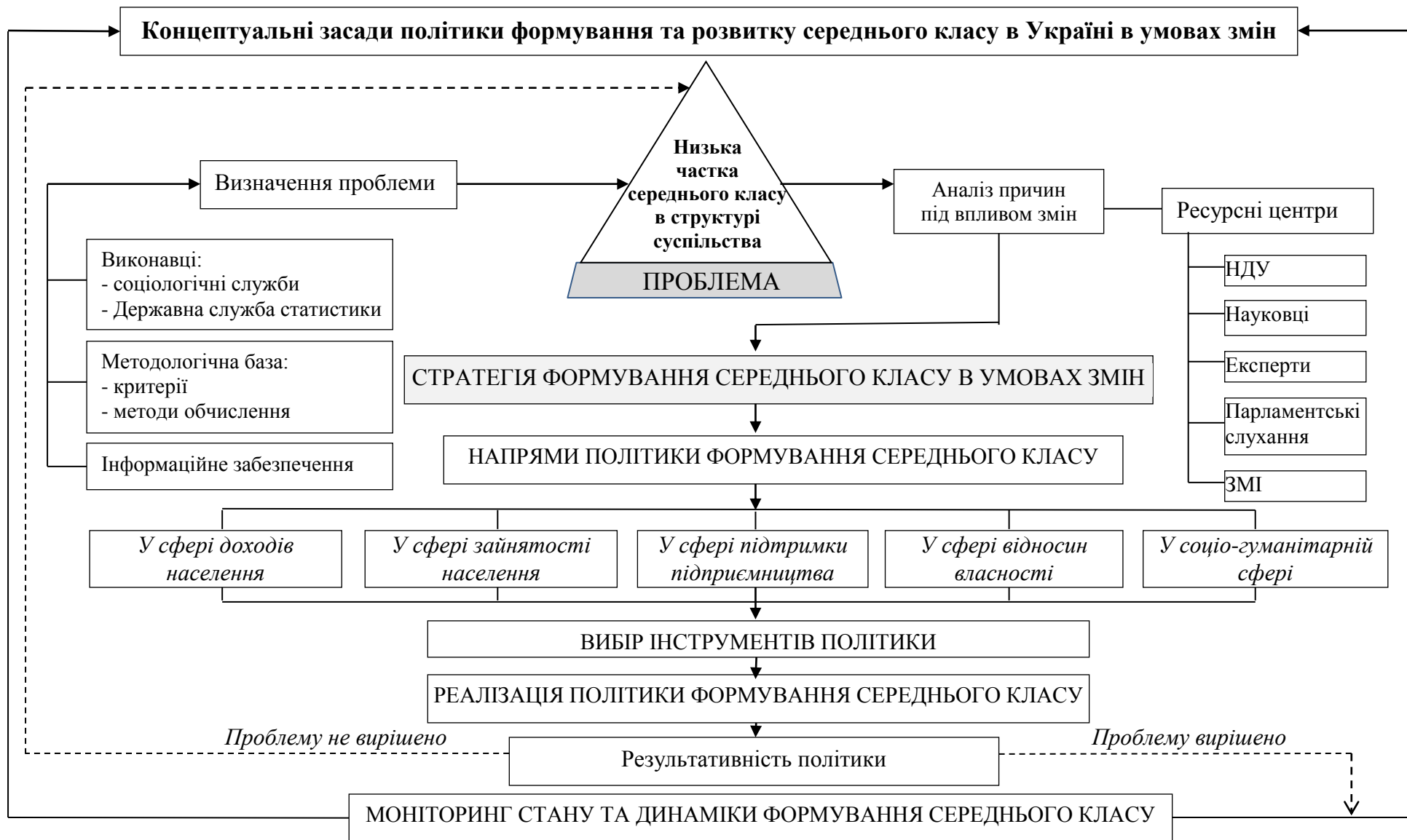
У дисертації проаналізовано історичні етапи змін інституційних умов функціонування відносин власності та розвитку підприємництва як чинників формування середнього класу в Україні. Виявлено недоліки у процесах приватизації, зроблено висновок про неефективність орендних відносин в аграрному секторі країни та низький рівень доходів сільських домогосподарств як власників землі. Надзвичайно низьким є рівень участі населення в купівлі-продажу цінних паперів, що спричинено невисокими доходами і, відповідно, низькою схильністю до заощаджень. Частка осіб, які мають банківські депозити, не перевищує 4% населення. Доходи від власності становили у 2017 р. лише 2,9% від загального обсягу доходів домогосподарств. За результатами дослідження зроблено висновок про недостатню ефективність політики регулювання відносин власності в Україні, що є однією із причин повільних темпів формування середнього класу в структурі суспільства.

Аналіз також засвідчив про низьку результативність політики підтримки підприємництва. Так, кількість малих підприємств зменшилася за період з 2010-го по 2016 р. на 18,5%, сповільнилося активне формування фермерських господарств. Ключовими проблемами, які постають перед підприємництвом, є висока вартість кредитних ресурсів, нестабільність системи оподаткування, недостатній розвиток інфраструктури підтримки малого бізнесу.

Розвиток освіти і науки в Україні зазнає впливу глобалізаційних чинників, кардинальні зміни в цих сферах повинні бути спрямовані на підвищення якості та конкурентоспроможності в нових економічних і соціокультурних умовах, з урахуванням прискорення інтеграції країни у міжнародний освітній та науковий простір. Проте аналіз показав, що стан української науки є загрозливим, а існуюча система її фінансування – неефективна. Незважаючи на законодавчо закріплену норму витрат на наукові дослідження у розмірі 1,7% ВВП, фактичні обсяги фінансування науки становлять близько 0,3% ВВП. Доступність вищої освіти для потенційних представників середнього класу обмежується незадовільним станом систем фінансування сфери освіти та кредитування навчання. Система державного кредитування здобуття вищої освіти на сьогодні не функціонує. Бюджетна програма «Державне пільгове довгострокове кредитування на здобуття освіти» у 2011-2012 рр. затверджувалася, але не виконувалася, а, починаючи із 2014 р., бюджетні видатки на кредитування здобуття вищої освіти не передбачаються.

У третьому розділі **«Перспективні напрями політики формування середнього класу в Україні в умовах змін»** розроблено концептуальні засади політики формування середнього класу, обґрунтовано напрями підвищення зайнятості та збільшення доходів населення в контексті формування середнього класу, визначено напрями створення соціо-гуманітарних передумов становлення середнього класу.

Автором розроблено концептуальні засади політики формування та розвитку середнього класу в Україні в умовах змін (рис. 4).

Рис. 4. Структурно-логічна схема вирішення проблеми формування середнього класу в Україні в умовах змін
Джерело: розроблено автором.

Спираючись на теоретичні положення науковців щодо змісту політики, в основу алгоритму покладено проблему низької частки середнього класу в структурі українського суспільства. Основними виконавцями в частині встановлення проблеми визначено соціологічні служби та Державну службу статистики України. Функції аналізу причин виникнення проблеми виконують ресурсні центри: науково-дослідні установи, окремі науковці, експерти, учасники парламентських слухань, засоби масової інформації. З метою забезпечення об'єктивності запропоновано удосконалити методику розрахунку частки середнього класу шляхом застосування ідентифікаційного критерію «наявність дискреційного доходу». За результатами напрацювань та рекомендацій ресурсних центрів розробляється стратегія формування середнього класу, проект якої запропоновано автором і подано в дисертації. На основі стратегії визначаються напрями політики формування середнього класу (табл. 2).

Таблиця 2

Пріоритетні напрями політики формування середнього класу в Україні

Складові	Напрями, спрямовані на збільшення частки середнього класу
Політика доходів	Забезпечення умов довгострокової макрофінансової стабільності
	Підвищення оплати праці в бюджетній сфері
	Уникнення шоків дій органів влади в сфері валютної та цінової політики, в тому числі щодо продукції та послуг державних монополій
	Запровадження прогресивної системи оподаткування
	Оптимізація розмірів мінімальної заробітної плати
Політика зайнятості	Створення умов для активізації продуктивної зайнятості населення
	Підвищення рівня працевлаштування випускників вищих навчальних закладів
	Ліквідація гендерної нерівності щодо доступу до гідної праці
	Законодавче урегулювання питання віддаленої (дистанційної) роботи
Підтримка підприємництва	Запровадження ефективних кредитно-гарантійних механізмів кредитування суб'єктів малого підприємництва
	Створення в Україні агентства підтримки малого бізнесу з використанням досвіду Адміністрації з питань малого бізнесу США (SBA)
	Забезпечення інформаційної підтримки підприємствам малого та середнього бізнесу шляхом створення мережі консультативних пунктів
	Створення децентралізованої системи доступу фермерів до фінансових ресурсів із заснуванням спеціального банку
	Відновлення споживчої кооперації для вирішення збутових проблем дрібних фермерських господарств
	Розроблення нормативно-правової бази функціонування бізнес-інкубаторів
Формування класу власників	Розвиток вторинного ринку цінних паперів з метою формування класу реальних власників
	Розширення участі населення в діяльності інститутів спільного інвестування (ІСІ) шляхом підвищення рівня фінансової грамотності громадян, спрощення процедури придбання цінних паперів ІСІ, вивчення зарубіжного досвіду їх функціонування
	Прийняття Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення»; створення Земельного банку; формування сприятливих умов для розвитку сімейних ферм
Соціо-гуманітарна політика	Збільшення державних бюджетних видатків на освіту і науку
	Удосконалення системи фінансування освіти і науки
	Посилення інтернаціоналізації вищої освіти в Україні
	Відновлення та удосконалення системи освітнього кредитування
	Розроблення державної програми фінансової підтримки стажування вчених за кордоном
	Розвиток національної інноваційної системи

Джерело: розроблено автором.

Практична реалізація завдань політики формування середнього класу передбачає їх здійснення на основі принципів, авторська класифікація яких включає три групи: суспільно-політичні, організаційно-функціональні та економічні.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано нове вирішення важливого науково-практичного завдання щодо розроблення концептуальних засад політики формування середнього класу в умовах змін та обґрунтування науково-практичних рекомендацій і напрямів збільшення частки середнього класу в українському суспільстві. Результати дослідження дозволили зробити такі висновки наукового та прикладного характеру.

1. Середній клас, за авторським визначенням, – це соціальна група, що посідає серединну позицію в соціальній структурі суспільства і включає населення, яке має достатній рівень доходів, вищу або середню спеціальну освіту, належний статус у суспільстві, зацікавлене в підтримці соціального порядку та стабільності, здатне адаптуватись до впливу змін і суб'єктивно ідентифікує себе із середнім класом. До переліку запропонованих науковцями критеріїв належності населення до середнього класу включено такі критерії ідентифікації, як наявність дискреційного доходу; інноваційність робочого місця; рівень використання ІТ-технологій. Удосконалено класифікацію функцій середнього класу та уточнено систематизацію передумов його формування і розвитку.

2. Досліджено сутність категорії «зміни», їх види та механізм впливу на процеси формування середнього класу. Зроблено висновок про те, що в суспільстві та економіці повсякчас відбуваються економічні, соціальні та політичні зміни, які впливають на процеси формування середнього класу. В результаті цього впливу змінюється частка середнього класу в структурі суспільства, виникають нові функції середнього класу; з'являються його нові якості. Різноманітні перехідні процеси радикально змінюють підходи до вироблення механізмів і важелів політики формування середнього класу.

3. На основі аналізу факторів впливу обґрунтовано сутність, мету та складові політики формування середнього класу. Політика формування середнього класу трактується як діяльність держави, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства із визначення законодавчо закріплених цілей, розроблення та реалізації управлінських заходів, рішень та дій щодо досягнення обраних пріоритетів формування середнього класу в структурі суспільства. В якості складових виділено політику доходів, політику зайнятості, політику підтримки підприємництва, політику формування класу власників та соціо-гуманітарну політику.

4. За результатами проведеної періодизації змін в економіці та суспільстві України із встановленням характеру їх впливу на передумови формування середнього класу виявлено, що цей вплив в різні періоди проявлявся у підвищенні (чи зниженні) реальних доходів та заощаджень населення; створенні класу власників; розвитку підприємництва як основи формування

середнього класу; виникненні нових функцій середнього класу; підвищенні політичної активності громадян; розширенні можливості участі в управлінні державою. Проте об'єктивну чисельну оцінку впливу змін важко здійснити внаслідок недосконалості критерію самоідентифікації, який є базовим при обчисленні частки середнього класу.

5. Аналіз змін інституційних умов функціонування відносин власності показав, що формування класу власників в Україні розпочалося з процесами приватизації, які мали низку суттєвих недоліків. Проблема власності на землю сільськогосподарського призначення повністю не вирішена внаслідок відсутності повноцінного ринку землі. Частка доходів домогосподарств від власності становить менше 3% загального обсягу доходів. Виявлено низьку результативність політики підтримки підприємництва, що проявляється у зменшенні кількості малих підприємств та сповільненні формування фермерських господарств.

6. Оцінка політики формування середнього класу в соціо-гуманітарній сфері засвідчила про загрозливий стан української освіти і науки, що значною мірою пов'язано із державним фінансуванням цих сфер. Існуюча система фінансування науки в Україні є неефективною. Система державного кредитування здобуття вищої освіти в Україні не функціонує, що обмежує доступність освіти для потенційних представників середнього класу. Ключовими проблемами академічної мобільності є нестача фінансування, інертність академічної спільноти, недостатній рівень володіння громадянами іноземними мовами, нерозробленість спеціальних методів і механізмів академічного обміну, відсутність необхідної інфраструктури.

7. Розроблено концептуальні засади політики формування середнього класу в Україні як алгоритм вирішення проблеми низької частки середнього класу в суспільстві. Визначені суб'єкти політики, функціями яких є встановлення проблеми та аналіз причин її виникнення. Запропоновано удосконалити методіку розрахунку чисельності середнього класу шляхом застосування ідентифікаційного критерію «наявність дискреційного доходу». Розроблено проект стратегії формування середнього класу в умовах змін. Обґрунтовано напрями політики формування середнього класу, класифіковано принципи її реалізації.

8. Основним напрямом збільшення доходів населення визнано забезпечення умов довгострокової макрофінансової стабільності. Визначено шляхи підвищення зайнятості населення та складові політики підтримки підприємництва із використанням зарубіжного досвіду. Для забезпечення ефективнішого перерозподілу доходів запропоновано запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб. На основі побудови регресійно-кореляційної моделі залежності рівня розвитку економіки від суми мінімальної заробітної плати зроблено висновок про необхідність оптимізації розмірів мінімальної заробітної плати. Основними напрямками формування класу власників визначено розвиток вторинного ринку цінних паперів, розширення участі населення в діяльності інститутів спільного інвестування.

9. Для формування соціо-гуманітарних передумов становлення

середнього класу пропонується: удосконалення системи фінансування освіти і науки в Україні з використанням зарубіжного досвіду; розроблення та виконання програми інтернаціоналізації вищої освіти; відновлення та удосконалення системи освітнього кредитування; забезпечення державної фінансової підтримки стажування українських вчених за кордоном; затвердження стратегії переходу України до інноваційної моделі розвитку; створення високоефективної системи телекомунікацій та інноваційних робочих місць.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Ігнатенко Т. С. Чинники формування та регулювання доходів населення України в контексті становлення середнього класу / Т. С. Ігнатенко // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2017. – № 4. – С. 71–78 (0,52 д.а.).

2. Ігнатенко Т. С. Державна підтримка фермерських господарств як середовища формування середнього класу / Т. С. Ігнатенко // Причорноморські економічні студії. – 2017. – Вип. 21. – С. 132–136 (0,47 д.а.).

3. Ігнатенко Т. С. Компаративний аналіз становища та динаміки розвитку глобального середнього класу / Т. С. Ігнатенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». – 2018. – № 30. – С.92–95 (0,52 д.а.).

Публікації у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз

4. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу: сутність, складові та пріоритетні напрями в Україні / Т. С. Ігнатенко // Бізнес Інформ. – 2018. – № 4. – С. 214–221 (0,64 д.а.).

5. Ігнатенко Т. С. Пріоритетні завдання політики формування середнього класу в Україні / Т. С. Ігнатенко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». – 2018. – Вип. 1(9). – С. 83–87 (0,59 д.а.).

Публікації у матеріалах конференцій

6. Ігнатенко Т. С. Теорії стратифікації та ідентифікація середнього класу в Україні / Т. С. Ігнатенко // Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16 жовт. 2015 р.). – К. : Національна академія статистики, обліку та аудиту, 2015. – С. 83–87 (0,26 д.а.).

7. Ігнатенко Т. С. Функції середнього класу та створення умов для його формування в Україні / Т. С. Ігнатенко // Економіко-правові виклики 2016 року: праці учасників шостої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 12 січ. 2016 р.). – Львів : Національна академія наукового розвитку, 2016. – С. 67–70 (0,20 д.а.).

8. Ігнатенко Т. С. Розвиток малого підприємництва як передумови формування середнього класу в Україні / Т. С. Ігнатенко // Формування сучасного економічного простору: переваги, ризики, механізми реалізації:

International Scientific Conference (Тбілісі, 29 квіт. 2016 р.). – Тбілісі : Sulkhan-Saba Orbeliani Teaching University, 2016. – С. 203–206 (0,21 д.а.).

9. Ігнатенко Т. С. Роль заощаджень населення із середніми доходами у формуванні ресурсної бази банків / Т. С. Ігнатенко // Проблеми забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи України: збірник тез доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 19 трав. 2016 р.). – К. : ІБТБ ДНВЗ «УБС», 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ubs.edu.ua> (0,20 д.а.).

10. Ігнатенко Т. С. Сучасні тенденції формування глобального середнього класу / Т. С. Ігнатенко // Стратегія розвитку України: економічний та гуманітарний виміри: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 17 жовт. 2016 р.). – К. : Національна академія статистики, обліку та аудиту, 2016. – С. 83–85 (0,20 д.а.).

11. Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу в аграрному секторі економіки / Т. С. Ігнатенко // Наукові економічні дослідження: теорії та пропозиції: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 24-25 берез. 2017 р.). – Запоріжжя : Східноукраїнський інститут економіки та управління, 2017. – С. 39–41 (0,20 д.а.).

12. Ігнатенко Т. С. Зайнятість населення з вищою освітою як чинник формування середнього класу в Україні / Т. С. Ігнатенко // Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25-26 квіт. 2017 р.). – К. : КНЕУ, 2017. – С. 111–113 (0,20 д.а.).

13. Ігнатенко Т. С. Розвиток фінансового ринку як чинник примноження капіталу середнього класу / Т. С. Ігнатенко // Проблеми забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи та економіки: збірник тез доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, приуроченої до Дня банківських працівників України (Київ, 19 трав. 2017 р.). – К. : УБС, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ubs.edu.ua> (0,20 д.а.).

Публікації в інших виданнях

14. Ігнатенко Т. С. Доступність та якість вищої освіти як передумови становлення середнього класу в Україні / Т. С. Ігнатенко // Молодий вчений. – 2017. – № 12(52). – С. 629–633 (0,56 д.а.).

15. Кравченко І. С. Середній клас: сутність, роль у суспільстві та створення умов для його формування в Україні / І. С. Кравченко, Т. С. Ігнатенко // Соціально-філософські аспекти розвитку економіки, управління та освіти в умовах формування сучасного суспільства: колективна монографія; за ред. Іщенка М. П., Пантелєєвої Н. М., Руденка І. І. – Черкаси : вид-во ПП Чабаненко Ю. А., 2017. – 473 с. – С. 77–91 (0,77 д.а., особистий внесок здобувача 0,37 д.а.: проаналізовано підходи до вибору критеріїв для ідентифікації середнього класу, досліджено функції середнього класу).

АНОТАЦІЯ

Ігнатенко Т. С. Політика формування середнього класу в умовах змін. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено розробленню концептуальних засад політики формування середнього класу та обґрунтуванню науково-практичних рекомендацій і напрямів збільшення частки середнього класу в українському суспільстві в умовах змін.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат і визначено сутнісні характеристики таких понять як «середній клас» та «політика формування середнього класу». Узагальнено й розширено існуючу систему критеріїв належності населення до середнього класу, систематизовано перелік та зміст функцій середнього класу. Здійснено класифікацію передумов формування і розвитку середнього класу, що дало можливість зробити припущення про синтезований характер політики формування середнього класу, яка включає в якості підсистем політику доходів та зайнятості, політику підтримки підприємництва, політику формування класу власників та соціо-гуманітарну політику.

Виділено основні етапи змін в економіці та суспільстві України за період 1991–2017 рр., охарактеризовано їх вплив на передумови формування середнього класу в країні. Розроблено стратегію та сформульовано завдання політики формування середнього класу, обґрунтовано напрями, спрямовані на збільшення частки середнього класу в структурі українського суспільства.

Ключові слова: середній клас, критерії ідентифікації, політика формування середнього класу, доходи домогосподарств, зайнятість, підтримка підприємництва, формування класу власників, політика доходів.

АННОТАЦИЯ

Игнатенко Т. С. Политика формирования среднего класса в условиях изменений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт подготовки кадров государственной службы занятости Украины, Киев, 2018.

Диссертация посвящена разработке концептуальных основ политики формирования среднего класса, обоснованию практических рекомендаций и направлений увеличения удельного веса среднего класса в украинском обществе в условиях изменений.

Уточнен понятийно-категориальный аппарат и определены существенные характеристики таких понятий как «средний класс» и «политика формирования среднего класса». Обобщена система критериев принадлежности населения к среднему классу, в которую включены предложенные автором такие критерии

идентификации, как наличие дискреционного дохода; инновационность рабочего места; уровень использования IT-технологий. Систематизированы перечень и содержание функций среднего класса, что позволило сформировать авторский вариант их классификации и выделить шесть основных функций среднего класса (экономическую, стабилизационную, адаптационную, социальную, образовательно-интеллектуальную, идеологическую) с раскрытием их содержания.

Исследовано теоретическую сущность категории «изменения», их влияние на процессы формирования среднего класса. Сделан вывод о том, что происходящие в обществе и экономике различные изменения (социальные, экономические и политические) значительным образом влияют на процессы становления среднего класса, что актуализирует исследование политики формирования среднего класса именно в условиях изменений, так как вследствие различных переходных процессов радикально изменяются подходы к выработке механизмов и рычагов этой политики.

Осуществлена классификация предпосылок формирования и развития среднего класса с выделением трех групп (экономические, социально-культурные и политико-правовые предпосылки), сделано предположение о синтезированном характере политики формирования среднего класса, которая сочетает в качестве подсистем политику доходов, политику занятости, политику поддержки предпринимательства, политику формирования класса собственников и социо-гуманитарную политику.

Выделены основные этапы изменений в экономике и обществе Украины за период 1991–2017 гг.. Проведен анализ их влияния на доходы населения, становление отношений собственности и развитие предпринимательства, то есть на предпосылки формирования среднего класса. Сделан вывод о том, что объективную численную оценку этого влияния сложно осуществить вследствие несовершенства критерия самоидентификации, который является базовым при исчислении удельного веса среднего класса.

Проанализированы изменения институциональных условий функционирования отношений собственности и развития предпринимательства как факторов формирования среднего класса. Сделан вывод, что процессы приватизации, с которыми в Украине началось формирование класса собственников, имели ряд существенных недостатков. В сельской местности проблема собственности на землю сельскохозяйственного назначения полностью не решена. Анализ засвидетельствовал о низкой результативности политики поддержки предпринимательства. Тормозят развитие малого бизнеса и фермерства в Украине такие факторы, как нестабильность экономики, несовершенство законодательства, высокая стоимость кредитных ресурсов, неразвитость инфраструктуры, недостаточная поддержка со стороны государства.

По результатам оценки политики формирования среднего класса в социо-гуманитарной сфере сделан вывод о недостаточном финансировании науки, об отсутствии системы образовательного кредитования. Ключевыми проблемами академической мобильности являются недостаточность финансирования,

низкий уровень владения гражданами иностранными языками, отсутствие специальных методов и механизмов академического обмена.

Разработаны концептуальные основы политики формирования среднего класса в Украине как алгоритм решения проблемы низкого удельного веса среднего класса в украинском обществе. Определены исполнители и ресурсные центры, задачей которых является установление проблемы и анализ причин ее возникновения. Разработана стратегия и обозначены направления политики формирования среднего класса в Украине.

Основными путями создания условий для активизации занятости населения определены следующие: повышение уровня занятости выпускников высших учебных заведений; ликвидация гендерного неравенства на рынке труда; законодательное урегулирование вопроса дистанционной работы. Политика поддержки предпринимательства должна включать: внедрение эффективных кредитно-гарантийных механизмов; создание агентства поддержки малого бизнеса с использованием зарубежного опыта; расширение сети консультационных пунктов для предпринимателей; создание децентрализованной системы доступа фермеров к финансовым ресурсам посредством специального банка; восстановление потребительской кооперации для решения сбытовых проблем мелких фермерских хозяйств; разработку нормативно-правовой базы функционирования бизнес-инкубаторов.

Для формирования социо-гуманитарных предпосылок становления среднего класса необходимо развивать следующие направления: увеличение государственных бюджетных расходов на образование и науку; изучение и обобщение зарубежного опыта финансирования этих отраслей с целью его использования в Украине; усиление интернационализации высшего образования в Украине; восстановление и усовершенствование системы образовательного кредитования; разработка государственной программы финансовой поддержки стажировки украинских ученых за рубежом, создание национальной инновационной системы.

Ключевые слова: средний класс, критерии идентификации, политика формирования среднего класса, доходы домохозяйств, занятость, поддержка предпринимательства, формирование класса собственников, политика доходов.

ABSTRACT

Ignatenko T.S. The policy of forming the middle class in conditions of change. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's degree in Economics by specialty 08.00.07 – Demography, Labor Economics, Social Economics and Politics. – Ukrainian State Employment Service Training Institute, Kyiv, 2018.

The thesis is devoted to the development of the conceptual foundations of the policy of formation of the middle class and the substantiation of practical recommendations and directions of increasing the share of the middle class in the Ukrainian society in the conditions of change.

The concepts and categories apparatus is specified and the essential characteristics of such concepts as «middle class» and «the policy of formation of the

middle class» are determined. The existing system of criteria of population belonging to the middle class is generalized and expanded, the list and content of the functions of the middle class are systematized. The classification of the preconditions for the formation and development of the middle class (economic, socio-cultural, political and legal preconditions) has been made, which made it possible to make an assumption about the synthesized character of the policy of formation of the middle class, since it combines (as subsystems) income policies, the employment policy, entrepreneurship support policy, policy of forming a class of owners and humanitarian policy.

The main stages of changes in the economy and society of Ukraine for the period of 1991–2017 are distinguished, their influence on the preconditions of formation of the middle class in the country is characterized. The strategy is developed and the problem of the formation of the middle class is formulated, practical recommendations and directions aimed at increasing the share of the middle class in the Ukrainian society are grounded.

Key words: middle class, identification criteria, middle class formation policy, household income, employment, business support, formation of a class of owners, income policy.